

מסכת נדרים, פרק ראשון

דף ב

‘וחרמים כחרמים’. הר"ן מפרש בחרמי איסור, שלשון 'חרם' כשם שהוא כולל חרמי בדק הבית, כך הוא כולל נדרי איסור כשאומר על נכסים מסוימים שהם עליו 'חרם', או אוסר נכסיו על אחרים ב'חרם' (וער"ן במשנה להלן י. ויש מפרשים בכונת הר"ן שפשט 'חרמים' – חרמי בדק הבית, אלא שלכך הביאם התנא כאן מפני שיש גם חרמי איסור שדינם כדין נדר. ע' להלן בע"ב).

ואילו והריטב"א כתב שמדובר במשנה על חרמי הקדש, חרמי בדק הבית או חרמי כהנים, וכן משמע בפירוש הרא"ש (וכן משמע בתוס' ד"ה וחרמים וד"ה ונזירות, ובע"ב ד"ה נדרים). וכן משמע בירושלמי (קרבן אורה). משמע בר"ן ובריטב"א שכשאומר על נכסיו 'הרי הם עלי חרם' – הרי זה חרם-איסור [ושמא יכול לפרש כוונתו אם נדר איסור או הקדש]. ומדברי רבנו גרשום (בערכין כח). נראה שחרמי הקדש הם. ולדבריו נראה שחרם-איסור חל רק באופן של התפסה ומדין נדר, כגון 'הרי זה [עלי] כחרם', או כגון שמחרים נכסי חברו עליו, שהואיל ואין יכול להקדישם על כן מתפרשים דבריו על איסור, וכן כשמדבר על האדם – 'הריני עליך חרם', או שמחרים על אחר – 'הרי כבר זה עליך חרם'.

‘שאני אוכל לך’. כל לשון 'לך' ו'לי' שבמסכתנו, משמעו 'משלך' או 'משלי' [וכן 'לערלים' – משל ערלים, וכד'] (ריטב"א ונמו"י; תלמיד הרמב"ן, מובא בשיטמ"ק. וכן פירש הר"ן להלן כד רע"א. וכיו"ב להלן לא. 'שישראל נהנין לי' ובנמו"י, ועוד).

וער"ן ה. (ד"ה אלא) שלך' משמע לך ומשמע שלך. והיינו כי מלבד היותו כינוי לגוף משמש כינוי לקנין, כלומר 'השייך לך'. וכן הוא בלשון המקרא (תהלים פט, יב) 'לך שמים אף לך ארץ' – שלך שמים. ונראה שזה הבסיס לדרשת חז"ל (יומא ג:): 'קח לך' – משלך. 'עשה לך' – משלך, וכיו"ב.

עוד ציין רעק"א לכתוב (בשופטים יז, ב) 'הכסף אשר לוקח לך' – משלך [וכיו"ב 'כי אשה עצורה לנו' (שמואל-א כא, ו) – ממנו].

הר"ן האריך לבאר שעיקר הנדר הוא שיאמר 'דבר זה אסור עלי', בין אם התפיסו בין אם לא התפיס (וכן נראה מתוך דבריו להלן יד.). וכבר דיברו האחרונים רבות בישוב הסתירה מדברי הר"ן בשבועות (כ). שעיקר הנדר הוא כשמתפיס בדבר הנדור ('כי ידור' נדר'), ואם לא התפיס – מועיל רק משום דין 'יד'. וראה במשנה למלך (נדרים א, ז) שהאריך בהעמדת שיטות הראשונים ובהשלכותיהן.

ע"ע בפירוש הרא"ש ובתוס' ובקרבן אורה ובהדושי הגר"ח כאן; טור ובית יוסף יו"ד ר"ס רד; בית מאיר (שם). – הגיה בלשון הר"ן בשבועות, וכתב שאין בדבר מחלוקת. וע' שבט הלוי ח"ב קי שכתב לנטות מדברי הבית-מאיר);

קובץ הפלאת נדרים, מאמרו של הגר"ב זולטי ז"ל (– שני סוגי נדרים; נדר איסור וקונם, השונים במהותם ובדיניהם); זכר יצחק (מא). – מח' ראשונים אם מועיל נדרי איסור כלפי פעולה מסויימת שאין בה הנאה; המח' תלויה בשאלה אם התפסה

בקרבן הוא עיקר הנדר והרי הקדש איסורו רק בהנאה ולא בדבר אחר, או עיקר הנדר בלא התפסה וא"כ אפשר לאסור בנדר כל פעולה).

וע' בענין זה להלן טז:).

שבת הלוי (ח"ג קעא וח"ב קי. – אף לאומרים מדין 'יד' אין זה כשאר ידים שממשכים דבריו כפי מחשבתו אלא הדיבור מצד עצמו כן הוא מתפרש), ועוד.

ע"ע בחדושי הגר"ח על הש"ס, נדרים סי' קצו.

(ע"ב) 'וליתני כינוי שבועות בתר נדרים'. קשה, לפי מה שנראה בדברי הר"ן במשנתנו שמדובר על חרמי איסור, הרי הם ממש דבר אחד עם נדרים [אף אם נפרש שהם סוג אחר של נדרים, שאין בהם התפסה] ומדוע יפריד ביניהם התנא בשבועות?

לכן נראה כמו שכתב בחדושי אור גדול על המשניות, שגם הר"ן מפרש כדברי הראשונים ש'חרמים' דקתני היינו חרמי בדק הבית, רק כוונתו שלכך מזכיר התנא חרמים אלו והרי אין כאן מקומם, מפני שמצינו גם חרמי איסור שדינם כדין נדר (קונטרס שלמי נדר להגרשו"א – נדפס בסוף הליכות שלמה מועדים-א, כז).

לכאורה מדברי הר"ן בהמשך המשנה (ד"ה וחרמים) נראה שמפרש פשט המשנה על חרמי איסור.

ויש לישב באופן אחר, שכל עוד לא אמרנו שבועות שונות במהותן מנדרים שאיסור גברא הן, היה עולה על הדעת לומר שכולם איסור אחד הוא החלוקים בלשונותיהם [ועינים אחד בעצם: שאומר על דבר מסוים שהוא 'אסור', הן ע"י שאומר שהוא עליו כהקדש ('ידר נדר') או שהוא כחרמי הקדש (וזה המשמעות של 'חרמי איסור') או שנשבע שהוא אסור עליו – 'שבע שבועה לאסור אסר'; 'וכל שבועת-אסר'], ועל כן יש לשנות שבועות סמוך לנדרים כדכתיב קרא.

'נדרים דמיתסר חפצא עליה...' מקור הדבר שבנדר החפץ נאסר, פירשו הראשונים: מהכתוב אי כי ידר נדר – שמתפיס את החפץ בדבר הנדור כמו הקדש ונאסר להיות כמוהו.

רבות הן הנפקות בחילוק זה שבין נדרים לשבועות, כמבואר בדברי הגמרא והראשונים כאן בהמשך המסכת; בלשון הנדר והשבועה; הנדר אינו חל על דבר שאין בו ממש, משא"כ שבועה. וכן נפ"מ לענין חלות הנדר והשבועה על דבר מצוה; דין התפסה בנדר ובשבועה, ועוד.

הריטב"א כתב בכמה מקומות (להלן יג: טז. קדושין נד: שבועות כ: כב:) ששאר כל איסורי תורה כגון נבלה וטרפה – איסורי גברא הם. ויש להבין מה שונה איסור נדר משאר איסורים, אדרבה לכאורה נראה שבנדר אין שינוי במהות החפץ שנאסר כי רק דיבורו של האדם הוא שיצר את האיסור, בניגוד לנבלה וכד' השונה במהותה מן השחוטה?

האחרונים בדור שלפנינו הסבירו דברי הריטב"א באופן זה: בכל איסורי תורה, כוונת התורה שהאדם לא ייפגם על ידי אכילתו אותם, לעומת זאת הנדר, כמו בהקדש, הריהו כקדוש לשמים [כלפי אותם שהנודר אסר עליהם], ורצון התורה הוא שלא יפגע האדם בדבר שנאסר, כביכול המכוון הוא שלמות הדבר ולא שלמות האדם (אבני נזר לו; חדושי הגר"ש שקאפ א; שיעורי הגר"ח מטעלו, בספר הזכרון 'כצאן יוסף' עמ' מט). הגדרה מחודשת יותר, הנראית הפוכה מן ההבנה הפשוטה, כתב רבי שמעון שקאפ (שם בתחילת הסימן): כל איסורים שבתורה, החפץ הנאסר שונה בטבעו ובמהותו מן ההתר, ומפאת מציאותו המסויימת אסרתו תורה, אבל הנדר, השינוי היחיד שנעשה בחפץ הוא בכך שנעשה 'אסור' שכן קים להו לחז"ל שהחפץ עצמו חלה בו השתנות, ושום שינוי אחר אין בו, אבל בשבועה למשל, אין בחפץ שום השתנות אלא האיסור הוא בכך שהאדם עובר על שבועתו. (ולפי זה איסור הקדש, כתב הגרש"ק, יהא בגדר איסור גברא שהרי הוא שונה במהותו מחולין. ובוה יישב כמה דברים. אמנם בכמה ראשונים מבואר שהקדש הוא איסור חפצא. ונראה שגם הגר"ש נקט לעיקר את ההסבר הראשון. ויצוין שהריטב"א להלן יז: כתב שנדרי הקדש איסורי גברא הם).

יצוין שדברי הריטב"א שאיסורי תורה איסורי גברא הם, אינם מוסכמים על הכל, וכבר נשאו ונתנו המפרשים רבות בדבריו (ע' בשו"ת הרשב"א ח"א תרטו ורעק"א יו"ד רטו,ו; מאירי יז; שואל ומשיב קמא ח"ב ז ותנינא ח"א כב וח"ג צה; אתון דאורייתא י; הפלאת נדרים יג; ועוד).

'אידי דתנא נדרים דמיתסר חפצא עליה תנא נמי חרמים דמיתסר חפצא עליה לאפוקי שבועה דקאסר נפשיה חן חפצא'. ונזירות, שנה לאחר שבועות ולא בסמוך לנדרים וחרמים – פירש הרא"ש שהנזירות תלויה בגופו שאומר 'הריני נזיר' וממילא נאסר ביין ובתגלחת ובטומאה אבל אין היין נאסר עליו. הוי אומר: איסורי הנזיר אינם איסור חפצא אלא איסורי גברא הם (עפ"י שו"ת מהריט"א ח"א נג; דין אורה – בפירוש דברי הרא"ש. וכן נראית דעת התוס' בשבועות כה.).

אמנם כבר פירשו אחרונים שאעפ"כ אין איסור הנזירות דומה לגמרי לאיסור שבועות כי הנזיר עצמו נתפס בנדר ונתקדש גופו וממילא הוא שנאסר ביין, שלא כשבועה שאינה נתפסת על גופו (עפ"י מהריט"א שם ועוד). ולפי זה האדם בקבלת הנזירות מיחל על עצמו תואר 'נזיר' בלבד והתורה היא שמצוה את הנזיר באיסורים שונים, כשם שהכהן מצווה באיסורי קדושה מסוימים. וי"א שבקבלת הנזירות ישנו נדר להתנהג באיסורי הנזיר שהתורה ציוותה [בדוגמת קבלת תענית שמקבל האדם על עצמו].

ויש אומרים שהנזירות איסור חפצא כנדרים היא, שלכך חלה הנזירות על יין של מצוה מפני שהיין נאסר, כשם שהנדרים חלים על דבר מצוה מטעם זה (עפ"י ריטב"א יג יז. וכן נראה מוכח לכאורה מקושית הריטב"א בעירובין ל: – וצ"ל שלכך שנה התנא נזירות לבסוף, שהנזירות שונה משאר הדברים שיש בה איסורים שונים ודינים מסיימים שאין בשאר). ויש מי שכתב שה'חפץ' הנאסר בנזירות הוא פיו של הנזיר שנאסר משתיית יין, וכן שערך לתגלחת ושאר גופו לנגיעה בטומאה, וכמו בנדר שאומר קונם פי לדיבור וכד', כך הנזיר בנזירותו כאילו אסר פיו לשתיית יין (עפ"י מהר"י בסאן).

'ענינים אלו עמוקים מאד, ומראה מקום אני לך' (לשון המנחת-חינוך שסח,א).

ע"ע בריטב"א שבועות כב: שו"ת הרשב"א ח"ד סוס"י קט; שו"ת אבני מילואים טו כב; שערי ישר ה, כא ובחדושי למסכתנו א; קהלות יעקב נזיר ב נדרים טו; שלמי נדרים ד: אמת ליעקב ב; בית ישי קג. וע"ע יוסף דעת יבמות ה בנידון איסורי נזיר, האם נחשבים כלאוין השוים בכל.

*

מסכת נדרים – לימודה ולשונה

'משני מר יהודאי לא נשנית נדרים בישיבה. והגאונים שאחריו נמנעו מלהתיר נדרים אלא לדבר מצוה... (אוצר הגאונים עמ' 19 – מובא ברמב"ן סוף המסכת; בספר האשכול; ארחות חיים ועוד). נדרים אינה נשנית בשתי ישיבות היום יותר ממאה שנה. וכך אמר רב יהודאי גאון נהורא דעלמא, דאנן לא גרסינן נדרים, ולא ידעינן לאסור ולהתיר בה לא נדר ולא שבועה' (רב נטרונאי גאון בהלכות פסוקות קכב; אוצה"ג עמ' 23).

וכן בדורות מאוחרים יותר, המעיטו לעסוק במסכת זו ביחס לשאר מסכתות שבארבעה סדרים, ולכן גם יש חסרונות בהגהתה מטעויות גירסה שנפלו בה, כפי שכתב בעל 'שלמי נדרים' בהקדמה לספרו (וע"ש בהסכמת ר"ב מוילנא): 'משונה מסכת זו מכל המסכתות אשר בהם כבר סלו סלו לנו המסילה רבנן סבוראי, גאוני בתראי כמו המהר"ם לובלין והמהרש"א ומהר"ם שיף לפני יהושע ושאר מפרשים, בגודל חריפותם ועוצם בקיאותם, שמו העקוב למישור. לא כן במסכת זו, רבות בשנים לא הוגה כלל מאופל השבושים שהיו על ידי המדפיסים...!'

וזה לשון הט"ז (י"ד ריז, ל): 'ואל יקשה בעיניך שהגהתי בדבריהם (של התוס' בנדרים) – שאותן התוספות מלאים טעויות לכל רגיל לקרותם'.

וכבר כתב על כך הר"ר מרגליות ז"ל בקונטרסו 'מחקרים בדרכי התלמוד' (טז), והראה שם בבקיאיות הרבה, עשרה מקומות שבהם ציינו הראשונים בספריהם השונים, על מאמר מסוים שמופיע במסכת נדרים, ואינו נמצא לפנינו במסכת. וכנראה, כתב שם, מפני מיעוט השקידה במסכת הזו התמעטו ההעתיקות ולכן רבו בה ההשמטות.

גם לשונה של המסכת חריגה משאר מסכתות הש"ס, כפי שכתבו הראשונים: 'לשון / גירסת נדרים משונה' (תוס' ז. ד"ה תיבעי. וכ"כ הרא"ש בפירושו ב: טז. כא: כט. ועוד).

בדרך מליצה נשמע כאן רמז: מסכת זו העוסקת כולה בדיבורו של אדם ובמשמעויות המדויקות של ביטוי שפתיו ולשונו, דוקא היא לשונה וגירסתה משונה ואינה תדירה ושגורה אצל הלומדים [ולא עוד אלא שמצינו בה דבר שאין כדוגמתו בסידור ועריכת המשנה; פתח דבריו של התנא במסכת זו הוחר, כמסקנת הגמרא (ג. למ"ד לשון שבדו להם חכמים). והרי 'אין אדם מחסר בראש דבריו אלא באמצען'. לשון הר"ן ב:], כמו במכוון מנעו החכמים את שגירות הענין ועיסוקו בתמידות אצל התלמידים – לרמז: מוטב לו לאדם להרחיק עצמו מן הנדרים, ואל לה ללשון להתרגל בהם, ולא יוצרך להיזקק להישאל עליהם ועל דקדוקי הלכותיהם. וכפיתחת מרן בשלחנו הערוך את הלכות נדרים: 'אל תהי רגיל בנדרים'. (וכעין זה אמרו בגמרא להלן כג. לענין ביטול הנדרים מראש, שהתנא שיבש דבריו וסתמם כדי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים. וכתב שם הריטב"א שלכך גם הרמב"ן לא שנהא הלכה זו בשיבה. ע"ע במובא בקונטרס 'שלמי נדר' בסוף ספר הליכות שלמה מועדים-א, אות כ).

דף ג

יידות היכא כתיב... מבואר בגמרא שיש הדורשים ידות בניירות ומקשיים נדרים לניירות ללמוד הימנה, ויש הדורשים בנדרים ומהם לומדים לניירות. יש מי שכתב נפקותא להלכה, לפי מה שכתבו התוס' ביומא (לד): לענין מחלוקת התנאים אם הכתוב 'ונסכו רביעית היין' מדבר על נסכי תמיד של שחר ואילו של בין הערבים למד ממנו, או להפך; אם קרה ואין נסכים אלא לאחד – יש להעדיף את הקרבן של ה'מלמד' שבו הם כתובים בפירושו, מאשר את ה'למד'. ואף כאן, אם נדר ב'יד' בלשון היכולה להתפרש על נדר או על ניירות – יש להעדיף את זה שבו נדרש מקור הדין.

בזה גם מובן ענין 'מלתא דאתיא בקל וחומר טרח וכתב לה קרא' – כיון שיש הפרש ביניהם, כאמור (פורת יוסף). א. יש מקום לחלק בין הנידונים, שהרי כאן אין השאלה איזה דין יידחה מפני חברו אלא הספק הוא בדין עצמו, מה אמר האדם, על כן אין נפקותא בזה היכן מקור הדין אמור. [ואפשר שבכגון זה לא יחשב לא יד לנדר ולא לניזיר (ע' להלן ה. בראשונים), אך לפי מה שכתב במחנה אפרים (נדרים ז) נראה שיש להחמיר אלא אם יפרש מה נתכוין].

ואם באנו לדמות לשם נראה שדומה למי שנדר נדר וגם נזר, שניהם בלשון 'יד', ועתה מוכרח הוא לעבור על אחד מהם, כגון חולה וכד' – י"ל שיעבור על זה שנלמד בהקש (ויל"ע לרבא שבניירות עובר בשני לאוין). ואין הדבר מוכרח ש"ל שדין זה אינו אלא גילוי מלתא בצורת ההררה אבל אין חילוק כלל בגוף חלות הנדר. גם יש לחלק בין נידון התמידין שבאחד הוא מפורש בתורה, משא"כ בזה שהכל בא מדרשה. וע"ע ביוסף דעת יומא לג על חילוקים שונים בין דבר המפורש בתורה לנלמד מדרשה. וע"ע בקובץ עלה יונה עמ' פט – 'המלמד והלמד'.

ב. ע"ע בחדושי חתם סופר שצדד נפקותא בין הדרשות השונות, אם יש תורת 'יד' בשבועה.